

SZANDI-VARGA PÉTER – SZÉGER KATALIN –
MONDOK ZSUZSA

Kezünkben a világ – a Valós Környezeti Tanulás Projekt fő eredményének bemutatása

Idén, 2015 márciusában zárul az EU Comenius programja által támogatott, hároméves Valós Környezeti Tanulás Hálózat (Real World Learning Network) elnevezésű projekt, amelyben a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület olasz, német, brit, cseh és szlovén környezeti neveléssel foglalkozó szervezetekkel együttműködve kereste az osztálytermen kívüli tanulási helyzetek oktatásba történő integrálásának lehetőségeit, azok erősségeit, gyengeségeit, illetve akadályait.

PROBLÉMAFELVETÉS

Kétségtelen, hogy mai világunk elsődleges, és az emberiség történetének egészét nézve is legnagyobb kihívása a nem megfelelő környezethasználat következményeként jelentkező környezetváltozás kezelése, a megfelelő válaszstratégiák megtalálása, kidolgozása, terjesztése és a mindennapi életrutinba való szerves beépítése. Ennek egyik legmegfelelőbb kerete a környezeti nevelés. A szakirodalomból ismert, hogy a határos környezeti nevelés érzelmközpontú, tapasztalati alapú, ok-okozati elemekre épül és a „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” elv mentén építkezik (*Kovátsné,*

2010). Emellett pedig természetesen megfelel a Nat-nak (2012) és a kerettantervi követelményeknek, alkalmazható nagy létszámú osztályközösségekben, alkalmas a diákok figyelmének felkeltésére, fenntartására, és cselekvésre ösztönöz.

Kérdésfeltevéseink és törekvéseink összhangban álltak Gandhi sokat idézett gondolatával: „Boldogság az, ha amit gondolsz, amit mondasz, és amit teszel, összhangban vannak egymással.”

Amennyiben elfogadjuk, hogy egy olyan világban szeretnénk élni, ahol az idézet szerinti boldogságra törekszünk, akkor két kérdést kell ezzel kapcsolatban föltenni magunknak:

1. Hogyan függnek össze gondolataink, véleményünk és cselekvéseink a boldogságunkkal?
2. Mit tehetünk, hogyan kezdjük hozzá?

CÉLKITŰZÉS

A projekt célja, hogy a tanulók, ahelyett, hogy csak olvasnának, hallanának a környezeti problémákról, azok kiváltó okairól és lehetséges következményeiről (melyek a problémák méretéből adódóan gyakran

lemondáshoz, elkeseredéshez vezetnek), azokat saját tapasztalás révén, elsősorban mindennapi „valós” élethelyzeteken keresztül, közvetlen környezetükben érzékeljék, ezáltal a diákok minél hatékonyabban tudjanak felkészülni a zöld gazdaságban és társadalomban való aktív szerepvállalásra.

METODIKA, MÓDSZER

A projekt menetében a szükséges metodikai, szakmai és egyéb fogalmak tisztázása után minden ország elkészített egy-egy helyzetelemző háttér tanulmányt, melynek hazai eredménye sommázva: „A valós környezeti tanulás, ezen belül is a terepi tanulás ma még nem mélyen integrált a magyar közoktatás keretei közé. Elszórt kormányzati és civil kezdeményezések, lelkes pedagógusok egyéni eredményei jellemzik ezt a területet ma Magyarországon.” (*Suhajda, Varga, Varga és Victor, 2012*)

Ezt követően a munkát négy munkacsoportban folytattuk:

- 1) Minőségi kritériumok feltérképezése, megalkotása, az iskolán kívüli tevékenységek értékelése területén. Például: Erdészeti Erdei Iskola Minősítési Eljárás (*Erdészeti Eljárás, 2014*).
- 2) Az elérhető releváns szakirodalmak (*Rockström, Steffen és Noone, 2009*) beható tanulmányozásával a természettudományos háttér kialakítása (*Planetary boundaries, 2015*).
- 3) A pedagógiai módszertan feltérképezése, jó gyakorlat-esettanulmányok gyűjtése.
- 4) A fenntartható gazdasághoz szükséges kompetenciák listájának összeállítása.

EREDMÉNYEK

A szakértői csoportok munkája nyomán – a fenti célok teljesítése mellett – megszületett a projekt legizgalmasabb „terméke”, az ún. *Kéz-modell*. Minthogy ez a célkitűzések mindegyikét tartalmazza és eszközt is nyújt a mindennapi oktatásban való alkalmazáshoz, az alábbiakban ezt mutatjuk be részletesebben.

a diákok minél hatékonyabban tudjanak felkészülni a zöld gazdaságban és társadalomban való aktív szerepvállalásra

A Kéz-modell

A projektben, szemben az ipari forradalom hagyományain működő oktatással, melyben a központi helyet a pedagógus foglalja el, a fenntarthatóságra nevelési kutató- és fejlesztőmunkánk során az oktatás helyett a tanulást állítva a középpontba, a tanulóra és az őt körülvevő világra (benne a szintén tanuló, tanulni kész pedagógussal), interakciójukra helyeztük a hangsúlyt. A tanuló kezébe adtuk hát a lehetőséget, hogy tanulását a saját érdeklődése, kérdésfeltevései, a neki leginkább megfelelő tanulási stílus, forma és tempó mentén irányíthassa. Amennyiben erre lehetőség van, ez azt is jelenti, hogy a tanulást facilitáló oktató a tanulóval együtt, közösen állítja össze a tananyagot, tervezi meg a feldolgozás menetét, és együtt értékeli a folyamatot, eredményeket.

A fent vázolt elvek megvalósíthatóságához egy keretrendszert, egy oktatási modellt alkottunk, melyet *Kéz-modellnek*¹ (*I. ábra*) neveztünk el. A kéznek sokrétű, ösz-

szetett szimbolikája van, kezdve a 40.000 évvel ezelőtti első emberi kézlenyomattól, mellyel hírt és nyomot hagytunk a barlang falán arról, hogy alkotó lények vagyunk, a tiltás és korlátozás eszközein át a gyengéd, támogató szeretetig és tovább. Modellünkben a fenntarthatóság pedagógiáján alapuló gondolkodás, cselekvés és együttműködés szimbóluma, a fenntarthatósági nevelés valós világban való tanulására, tanítására kíván eszközül szolgálni, azaz mindarra a tanulásra, ami egy életen át örömet nyújthat és útmutatásul, eszközül szolgálhat cselekvéseinkhez.

Értelmezésünk szerint tanító és tanuló nem korosztályi vagy végzettséghez kötődő fogalmak, azaz korántsem csak gyerekekre, fiatalra gondolunk, amikor tanulóról, illetve felnőttre, amikor tanítóról, oktatóról beszélünk. Modellünk feltételezi, hogy a tanulás facilitátora maga is tanuló, a megismerésre, felfedezésre, elemzésre nyitott személy. Ebből az is következik, hogy a modell éppoly jól alkalmazható a felnőttoktatásban is, mint az alap-, közép- vagy felsőfokú oktatás területein.

De miért gondoljuk, hogy ez az oktatási modell hozzásegítheti a tanulókat ahhoz, hogy gondolatai és cselekvései összhangban legyenek, hogy *boldog* legyenek?

A modell rendszerbe helyezi a fenntarthatóságra nevelés már létező gyakorlatait, megközelítéseit. A tudatosan vállalt értékekben gyökerező tanítási és tanulási módszerek és tartalmak, a fejleszteni kívánt készségek és kompetenciák kombinációja. Ez a keret segítséget nyújthat ahhoz, hogy gondolataink és cselekvéseink összhangban legyenek.

Noha a program formába öntése mögött három év kutatómunka áll, és akadémiai jellegű tudás feldolgozásán alapszik, igyekeztünk kézzelfoghatóvá, vizuálisan is könnyen alkalmazhatóvá és inspirálóvá formálni.

A kéz ujjai megfeleltethetők a fenntarthatóságot szolgáló tanulás és tanítás öt összetevőjének, melyek a következők: megértés, transzfer (a tanulás élethelyzetek közötti átvitele), tapasztalat, képesség-tétel és értékek. A tenyérben a mindezeket egységbe foglaló értelmezési keretet helyeztük el.

A továbbiakban a projektben részt vevő partnerországok által közzétett környezeti nevelési programokon keresztül mutatjuk be a Kéz-modell egyes elemeinek tartalmát, működését.

Megértés (kisujj)

A kisujjra írtuk az élet megértéséhez és formáláshoz szükséges tudományos fogalmakat. A példa kedvéért a modellben felsoroltunk párat: energiaáramlás, körforgás, stabilitás, változás.

Ha például a körforgáshoz kapcsolódva a műanyag palackos vízről a csapvízre való áttéréssel megértjük, hogy egy látszólag kis változásnak is lehet nagy következménye, ez a tudás akkor is velünk marad, amikor valahol duzzasztógátat építenek, visszatelepítik a farkasokat az erdőkke, vagy mindenki számára elérhetővé válik az alap- és középfokú oktatás.

1. Példa – A cseh jó gyakorlat, a Jizera-hegység katasztrófájának vizsgálata (*A Jizera vizsgálata*, 2015)

a tanulás facilitátora maga is tanuló, a megismerésre, felfedezésre, elemzésre nyitott személy

¹ A Kéz-modellről minden információ elérhető a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület (<http://mkne.hu>), valamint a Valós Környezeti Tanulás Hálózat (Real World Learning Network – <http://www.rwlnetwork.org>) honlapján.

1. ÁBRA

A Kéz-modell

Terepi tanulás a fenntarthatóságért

Bátorítsd a tanulságok átültetését mind a tapasztalatszerzés folyamatában, mind utána kapcsolódva

- az ember alkotta környezethez,
- a tanuló közösségeihez,
- a természethez,
- magához a tanulóhoz, személyessé téve a témát, valamint
- a globális társadalomhoz.

körforgás
változás
stabilitás
energiaáramlás

Megértés

Foglalkozik-e az élet tudományos fogalmaival?

Kapcsolódik-e az élet különböző területeihez?

Tapasztalat

Kapcsolatba kerülnek-e a tanulók a tantermen kívüli környezettel?

Felkészültek-e a tanulók arra, hogy egy fenntartható jövőt formáljanak?

Képessé tétel

Támogatja-e az egyetemes emberi értékeket?

Van egy jó értelmezési kereted?

Értékek

Bátorítsd a tanulókat, hogy elmélkedő és kritikus gondolkodók legyenek, akik képesek különböző nézőpontokat mérlegelni, tájékozott véleményt alkotni és döntéseket hozni

Bátorítsd a tanulókat, hogy kreatívak, rugalmasak legyenek, és hogy képesek legyenek pozitív lépéseket tenni a változás kezelésére

Engedd a tanulóknak, hogy a tanulásuk valójában az övék legyen és reflektálhassanak arra, amit és ahogyan tanultak

Tedd képessé a tanulókat arra, hogy a kölcsönös összefüggéseket tudatosítsák – te, én és a világunk

Bátorítsd a tanulókat az együttműködésre, a részvételre, a felelősségvállalásra és arra, hogy a tanulásukat maguk irányítsák

Tedd képessé a tanulókat, hogy kezelni tudják saját és mások érzéseit

A természet tisztelete és a bolygónk iránti törődés

Egyenlő esély mindenki számára, hogy alakíthassa saját életét

A jövő generációk tiszteletben tartása

Ebben a 3-4 napos programban a diákok megismerkednek az erdőgazdálkodással és az erdők ökológiai szerepével. A koncepció a stabilitás, a változás és körfolyamatok köre épül. A diákok megismerik a pozitív visszacsatolás irányítási rendszerét és ezáltal a savas esők fokozódó erdőkárosító hatásait, mindezt egy, a közelmúltban bekövetkezett ökológiai katasztrófa irányított kivizsgálása kapcsán. Ezek nélkül a tudományos fogalmak nélkül egyébként a történetek nem értelmezhetőek, az emberi felelősség nehezen, vagy egyáltalán nem érhető tetten.

Transzfer (gyűrűsujj)

A gyűrűsujj a transzfer lehetőségeit mutatja, a megtanultakban rejlő erőt, hogy az egyik helyen megszerzett tudás másik helyen is hasznosítható. Ha megértjük erdei sétákon a kusza, szövevényes természet belső rendjét, akkor az emberi világ sokfélesége iránt is nyitottabbak lehetünk, s megtalálhatjuk a globális világban is az óvni valót. Az interdiszciplináris tanulás is csupa transzfer.

A cseh programban részt vevő gyerekek érteni fogják, hogy az erdő állapotában bekövetkező bármilyen változás kihat az életükre. A program segítségével az erdő és a helyi közösség kapcsolata világosabb lesz a résztvevők számára, megértik az egymásrataltságot, tisztázódnak az ok-okozati viszonyok.

2. Példa – A németországi „Hutzelberg” iskolai biogazdaság („Hutzelberg” biogazdaság, 2015)

A 8–12 éves tanulók a mezőgazdasági munkán keresztül, holisztikus módon és tapasztalatok útján értik meg a ciklusok és a termelési folyamatok működését, az állatok, növények és a saját magunk iránti felelősséget.

A gazdaságban olyan kérdésekre kapnak saját tapasztalatból választ, mint:

- Honnan jön a gyümölcs, a hús, a tej vagy a sajt?
- Milyen hatásai vannak étkezési szokásainknak?
- Melyek a növényvédőszer használatainak hatásai a biodiverzitásra?
- Milyen különbségek vannak egy falu/város felépítésében? Mi okozza ezeket a különbségeket?
- Az állatoknál, növényeknél az életciklusok és az egymáshoz kapcsolódó természeti alapelvek megértése.
- Miért lehet zöldeget kapni a városban olyankor is, amikor nem is terem?

Tapasztalat (középső ujj)

A középső ujj jelöli a tapasztalatokat. A világ megismerésének, felfedezésének soha véget nem érő élményét. A kíváncsiságon alapuló tanulás örömét, mely nem függ sem kortól, sem nemtől, sem anyagi jólétől vagy földrajzi helytől. Az élményeken alapuló tanulás révén válunk egész életünk során tanulni és fejlődni vágyó felnőttekké. A biogazdaságban a diákok a saját maguknak előállított élelem örömeit tapasztalják meg.

3. Példa – Az olasz esettanulmány: Iskola az erdőben (*La scuola nel bosco*, 2015)

Az olasz programban a gyerekeket Bologna körüli erdőbe viszik ki – legyen jó vagy rossz idő –, szabad játékra, a természet felfedezésére, a természetbarát életformák örökségével való megismerkedésre, serkentve kreativitásukat, az együttműködés tanulását. Ezt szolgálják a különböző tevékenységek, a gyűjtögetés, agyaggal, sárral való foglalkozás, kunyhóépítés, ösvénykészítés.

Képessé tétel (mutatóujj)

A mutatóujjal a képessé tételre, a kompetenciákra kívántuk felhívni a figyelmet. Az oktatás és tanulás céljai, hogy a tanuló saját természetes érdeklődésétől hajtva és tanulását saját maga irányítva képessé váljon információt gyűjteni, véleményt alkotni, kritikusan gondolkodni és autonóm módon döntéseket hozni. Fontos továbbá, hogy képessé váljon a saját érzelmeit kezelni és másokét megérteni.

Az olasz példában a diákok képessé válnak a változásokat jól kezelni, új helyzeteket értelmezni, jó döntéseket hozni. A felnőttek csak szükség esetén avatkoznak be, így a függetlenség megélése is új élményként jelentkezhet.

4. Példa – Jó gyakorlat az Egyesült Királyságból: az Öko-kaland (*Öko-kaland*, 2015)

Az angol példa különlegessége, hogy a bentlakásos program a leghátrányosabb helyzetű iskolákat és közösségeket vette célba. A több ezer résztvevő számára ez volt az első alkalom, hogy el tudták hagyni szűkebb lakóhelyüket. A szervezők külön időt szántak az önreflexió gyakorlására, a különböző nézőpontokkal való megismerkedésre a környezetvédelemben és a fenntartható fejlődésben, az egyéni felelősségvállalás kultúrájának a megerősítésére.

Értékek (hüvelykujj)

A hüvelykujj az értékek tartománya. A fenntartható jövő, bolygónk épsége, az egészséges élet, az emberi méltóság, az utánunk következő generációk tiszteletben tartása. Ezek az értékek (*Schwartz*, 2012) hatják át modellünk minden elemét.

5. Példa – A magyar példa, a Süni tábor (*Süni tábor*, 2015)

A Süni tábor legfontosabb célja, hogy a túrák, közös programok, a tábori élet

mindennapi élménye felébressze a fiatalokban a fenntarthatóság és a környezeti problémák iránti érzékenységet, és felkeltse érdeklődésüket a természettudományok és a néprajzi értékek iránt. Szándéka továbbá, hogy a fenti értékek szellemében felkészítse a „kissünöket” arra, hogy legyen majd bátorságuk, hozzáértésük olyan döntéseket hozni életvitelükről felnőttként, melyek a természet sokszínűségének megőrzését, az ember és a természet közötti harmónia visszaállítását szolgálják.

A kéz mint az öt ujj egysége

Modellünkben a tenyérbe helyeztük az ujjakat összefogó keretet. A gondolkodó, kreatív és felelősséggel alkotó ember értelmezési kerete. Ilyen keretből annyi van, ahány gondolat, ahány szándék, ahány próbálkozás.

Hogy jön mindez a boldogsághoz? A Schwartz-féle értékelméleti modell szerint az értékek olyan rendszert alkotnak, melyben az egyetemesség, jóindulat, önirányítás körében található értékek erősítése egyben a hatalom, teljesítmény, versengés, biztonság értékköreinek gyengülését jelenti. Minél fontosabbak a fenntarthatóságot szolgáló értékeink, annál kevésbé fogunk egymással versengve hatalomra törni, nem fogjuk a biztonság érdekét autonóm felelősségünk, szabadságunk elé helyezni, s nem hagyjuk, hogy az anyagi javak lépjenek a személyes értékek helyébe. Minél több olyan élmény ér bennünket, melyek az egyetemesség értékeit – például béke, egyenlőség, egységben élni a természettel, társadalmi igazságosság – erősítik, annál inkább fogunk mi is, saját cselekvéseink során ezen értékek mentén cselekedni. És annál kevésbé tartjuk majd fontosnak az olyan értékeket, mint például a tekintély, a vagyon, a becsvágy vagy a befolyás. Vagyis kevésbé leszünk hajlamosak a szorongásra,

depresszióra, erőszakra, viszont boldogabban és kiegyensúlyozottabban élünk a világban. (Kasser, 2014)

A modell egyik kulcseleme tehát az értékek területe, ehhez illeszkednek a fejlesztési és ismereti tartalmak. A modell szerint tehát, amennyiben cselekvéseink a tudatosan vállalt értékeken nyugszanak, és a modellben kidolgozott irányokba mutatnak és teremtenek kapcsolatot a valós világ és a tanuló között, akkor a folyamat harmóniában zajlik, a gondolatok és cselekvések összhangban lesznek, boldogabbá válunk.

A modellt február elején egy, a Nemzetközi Visegrádi Alap által támogatott nemzetközi képzés során közel ötven tanárnak, nevelőnek, óvodapedagógusnak, oktatási szakembernek mutattuk be. A kétnapos, interaktív, szeminárium jellegű képzés során megvizsgáltuk a résztvevők által hozott és használt környezeti nevelési programokat a Kéz-modell tükrében. Együtt gondolkodtunk az alkalmazás területeiről, a rendszerszintű gondolkodásban rejlő lehetőségekről. Egy kedves résztvevő szavait idézve: „A Kezünkben a világ képzés, a Kéz-modell megismerése nagy hatással volt rám. Lenyűgözött. Megtanít egy új rendszerszemléletet, egy új logikát, újfajta gondolkodásmódot a fenntarthatóságra nevelés útján. Szemléletes, képszerű, jól megérthető. Egyfajta vezérfonalat ad az alkalmazónak, terveket készítőnek. Én magam is másként kezdek gondolkodni, és azt tervezem, hogy fel fogom rá hívni azoknak a kollégáknak a figyelmét, akik elkötelezettek a környezeti nevelés iránt.”

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyar Környezeti Nevelési Egyesület részvételével idén záródó 3 éves projekt fő

produktuma, a Kéz-modell, egy gondolatébresztő, a tervezést, a tanulást-tanítást, valamint az értékelést segítő eszköz. Egy keretrendszer, melynek használatával megvalósítható az osztálytermen kívüli fenntarthatósági gyakorlatok tervezése és minőségbiztosítása. A rendszer, hasonlóan az Ökoiskola Hálózat kritériumrendszeréhez (Ökoiskola Hálózat, 2015), sok esetben használója számára már meglévő, működő elemeket nevesít és helyez bele egy egységesebb, magasabb szintű kontextusba. Ezzel tevékenységünket rendszeresen átvizsgálhatjuk, megújíthatjuk. A rendszer elemei egyenként is elősegítik a diákok környezet-tudatos magatartásának fejlődését, de egységes egészként, egymás elemeit támogatva válnak egy kiterjedt tapasztalásalapú, értékközpontú, élménypedagógiai eszközzé. A Kéz-modell jelentősége mindeközben leginkább talán az egységében rejlik, hogy bármely ujjat, ujjakat is használjuk ügyesebben, azért a többiről se feledkezhetünk meg.

Pedagógiai hitvallásunk szerint az e rendszer felől közelítő tanítás és tanulás örömteli és tartalmas lesz, mi több, a fenntartható boldogságot fogja szolgálni.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerzők és résztvevők köszönetüket kívánják kifejezni a Magyar Környezeti Nevelési Egyesületnek és az egyesület munkatársainak a projekt háttérének megteremtéséért, az áldozatos munkáért, amivel hozzájárultak ahhoz, hogy a Kéz-modell mindenki számára elérhetővé váljon.

IRODALOM

- A Jizera-hegység katasztrófájának vizsgálata (2015): Letöltés: http://www.rwlnetwork.org/media/69424/cz_jizera_mountains.pdf (2015. 03. 23.)
- Erdészeti Erdei Iskola Minősítési Eljárás (2014): Letöltés: <http://www.oec.hu/minosites> (2015. 03. 23.)
- „Hutzelberg” iskolai biogazdaság (2015): Letöltés: http://www.rwlnetwork.org/media/69427/ger_school_farming.pdf (2015. 03. 23.)
- Iskola az erdőben (2015): Letöltés: http://www.rwlnetwork.org/media/69436/it_scuola_nel_bosco.pdf (2015. 03. 23.)
- Kasser, T. (2014): Teaching About Values and Goals: Applications of the Circumplex Model to Motivation, Well-Being, and Prosocial Behavior. *Teaching of Psychology*. 2014, **41**. 4. sz. 365-371.
- Kovátsné Németh Mária (2010): *Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig*. Comenius, Pécs.
- Magyar Környezeti Nevelési Egyesület (2015): Letöltés: <http://mkne.hu> (2015. 03. 23)
- Mondok Zsuzsa (2015): Az RWL hálózatról. Letöltés: http://mkne.hu/kezedben_a_vilag/hu/rwl_network (2015. 02. 18.)
- Ökoiskola Hálózat kritériumrendszer (2015): Letöltés: <http://www.ofi.hu/node/172218> (2015. 03. 26.)
- Öko-kaland (2015): Letöltés: http://www.rwlnetwork.org/media/69421/uk_ecochallenge.pdf, (2015. 03. 23.)
- Planetary boundaries (2015): Letöltés: <http://www.rwlnetwork.org/resources/planetary-boundaries.aspx> (2015. 03. 23.)
- Real World Learning Network (2015): Letöltés: <http://www.rwlnetwork.org> (2015. 03. 23.)
- Rockström, J., Steffen, W. és Noone, K. (2009): A safe operating space for humanity. *Nature*, 461. sz. 472-475.
- Schwartz, S. H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in *Psychology and Culture*, 2. sz. Letöltés: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116> (2015.03.23.)
- Suhajda V., dr. Varga A., Varga P. és dr. Victor A. (2012): A valós környezeti tanulás helyzete Magyarországon. Letöltés: http://mkne.hu/fajlok/projektek/Baseline%20research%20report%20_%20Hungarian.pdf (2015. 03. 23.)
- Süni tábor (2015): Letöltés: http://www.rwlnetwork.org/media/69433/hu_hedgehog_camp.pdf (2015. 03. 23.)

Szentendrei Néprajzi Múzeum – múzeumpedagógiai program

Heted7 nyári napközis tábor – csaci-csutakolás

A tábor lakói nap mint nap figyelmet fordítanak a tanyán élő állatokra. Az állatok gondozásával a felelős állattartásra hívjuk fel a figyelmüket, miközben belekóstolhatnak a gazdálkodó életmód örömeibe és nehézségeibe is.

Nyári tábor – A mesefonal gombolyítása közben

Az alkotónapi kiállításon a kiskondással együtt kerestük a királylányt, hogy kiszabadulhasson a sárkány fogságából – még a bárányfelhőket is faggattuk.